

Zöldkriminológia: szemlélet, súlypontok, irányzatok

A mindinkább szimbiózisban élő politikai és gazdasági érdekek képviselői a rövid távon elérhető haszonra törekszenek. Ezért gyakran figyelmen kívül hagyják a közép- vagy hosszú távon jelentkező károkat. Szemléletüket általában a korábbi reflexeken és már elavult tudásanyagon alapuló döntések jellemzik. Számos helyen – így Magyarországon is – ezt a beállítódást segíti a lakosságnak a környezeti károkozások iránti közömbössége, és a gyenge érdekvédelem. Külföldi kutatók már évtizedek óta foglalkoznak a természeti környezetet érintő károkozással. A környezeti kriminológiát művelő tudósok főként a zöld-, a környezeti és az ökoglobál szemlélet lényegét dolgozták ki. A tanulmány a fő irányelvek lényegét mutatja be. Összehasonlítja a környezeti bűntényeket két másik (street crimes és közlekedési) bűncselekménytípussal, és bemutatja ezek néhány azonos vagy hasonló, illetve különböző jellemzőjét. Végül a szerző javaslatot tesz a zöldkriminológia definíciójára is, amelyet a környezeti vagy ökoglobál kriminológia szinonimájának tekint.

Az elmúlt néhány évtizedben számos kriminológus figyelt fel arra, hogy a világban bekövetkező radikális változások nem hagyhatók figyelmen kívül a bűnözés alakulásával foglalkozó kutatások során. A globalizáció, az ehhez társuló transznacionális termelés, kereskedelem és fogyasztás gyökeres átalakulást hozott a bűnözési formákban, a bűnelkövetők tevékenységében, amit többé-kevésbé követtek a bűnmegelőzésben és a bűnüldözésben megfigyelhető fejlemények. Az eltelt időben azonban az is nyilvánvalóvá vált, hogy a társadalomra leselkedő veszélyek (szaknyelven ezt hívjuk a társadalmi veszélyességnek) új formáira adott válaszok gyakran nemcsak megkésették (ezt még többé-kevésbé természetes állapotnak is könyvelhetjük el), hanem – ha egyáltalán vannak ilyen reakciók, ezek – inadekvátak, világosabban fogalmazva rosszak. Ami még nagyobb baj, hogy az elkövetett hibákat később már egyáltalán nem vagy csak nagy nehézségek árán lehet kijavítani. Az új világ egyik fontos jellemzője, hogy a jelenségek rendszerszintű kölcsönös egymásra hatása megnehezíti a tettek és azok lehetséges következményeinek megfelelő időben történő egybevetését, amitől az volna várható, hogy egy rossz döntést követő tett kedvezőtlen hatásait még idejében meg lehessen akadályozni. A többi hibát már e láncfolyam egyes állomásainak tekinthetjük. A döntéshozatal gyengeségének fel- és beismerése számos tényező függvénye. Ilyenek például az adott szervezeti egység (legyen az valamely államszövetség, állam, transz- vagy lokális formában működő vállalat) kulturális, morális, tradicionális (megszokás által

preferált) döntési mechanizmusa, az érdekek preferenciái, az új jelenségek iránti érdeklődés, befogadási hajlandóság, alkalmazkodási képesség gyorsasága és minősége, az anyagi ellátottság ténye és érzete, és még számos más faktor.

Az imént jelzésszerűen felsorolt szempontok érvényesülése megfigyelhető a bűnügyi tudományok, ezeken belül a közvélemény számára látványos szerepet játszó büntető anyagi és -eljárási jog szabályozásában, az előbbiek támaszául szolgáló kriminalisztika helyzetében, és az előbbiekhez képest szinte csak bűvópataként a háttérben meghúzódó kriminológia, ennek részeként a szakkriminológiai művelésének kiterjedtségében, prioritásaiban. Ne legyen kétségünk, hogy az előzőekben felsorolt mechanizmusok és preferenciák látványossá akkor válnak, amikor valamely államszövetség, államhatalom erre feljogosított reprezentánsai a jogszabályokban kijelölik a – szerintük – társadalomra veszélyes cselekmények körét, s a lehetséges büntetések (intézkedések) kilátásba helyezésével – egymáshoz viszonyítottan – „beárazzák” őket. Az már a kriminológia mint tudomány művelőjének önállóságáról ad képet, hogy az e területen tevékenykedő kutató mindehhez miként viszonyul. A leginkább megszokott válaszreakciók a következők: 1. Tudomásul veszi, és csak a büntetőjogi (esetleg az előbbire hajazó enyhébb normasértéseket tartalmazó egyéb) szabályszovegek alapján folytatja a vizsgáldást. 2. Érdeklődési körét ennél szélesebben vonja meg, s (a kriminalizálás–dekriminalizálás kettősségében) folytatja elemző munkáját. 3. Egészen más terepűre is kiterjeszti figyelmét azáltal, hogy megkérdőjelezi a fennálló büntetési rendszer etikai alapjait arra tekintettel, hogy meglátása szerint a jelenlegi szisztéma lényegében egy – ma már – jórészt irracionális mércerendszer szerint működik, amelyikbe a legnagyobb bűnök bele sem kerülnek, ezért ezek megbüntethetetlenek.

Politikai és gazdasági érdekek viszonyulása a természeti környezet értékeihez

Sokan kész ténynek tekintik, hogy a politikai és a gazdasági hatalom nemcsak figyelni és folyamatosan értékeli egymás döntéseit, hanem ma már szimbiózisban élnek. Másutt korábban példának bemutatásával felhívtam a figyelmet arra, hogy ennek az összefonódásnak milyen következményei lehetnek.¹

¹ Erről lásd bővebben Irk F.: Kétkedő kriminológia. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2012, különösen az 5. fejezet; továbbá Irk F.: Megbüntethetetlen bűnök. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2015, különösen az 5. és a 6. fejezet.

A szervezeti bűnözés fogalma alá tartozó bűncselekmények jelentős részében az említett jelenség megfigyelhető. A szervezeti bűnözés – és tágabb megközelítésben az ebbe a körbe tartozó, de esetleg büntetéssel nem fenyegetett tettek – jelentős része épp azért megbüntethetetlen, mert a politikai (és ennek részeként a kormányzati) hatalom különféle okokra visszavezethetően ellenérdekelt a ténylegesen kárt okozó vagy „csak” ennek lehetőségét magában hordozó kockázatos tevékenységek alapos revíziójában.

A kockázatos termelő tevékenységek vizsgálata során a *rizikó minőségét* két csoportba sorolhatjuk, mégpedig az elsődlegesen *gazdasági* és az elsődlegesen *egészségi* jellegű kockázatok közé. Ezek gyakran egymástól elválaszthatatlanok, és együttesen további kockázati típusokat hozhatnak létre. Ilyen például a *környezeti* kockázat. Az is előfordul, hogy a kockázatok egyik típusa előtérbe kerül (például az úgynevezett Paks II. projekt esetében a gazdasági), míg a másik (az említett példánál maradva: az egészségi) megemlítésre is alig kerül, pedig ez utóbbi elválaszthatatlan a környezeti kockázat vizsgálatától, amely utóbbinak kimunkálhatósága viszont nagymértékben az első körbe sorolt kockázat elemzésének irányultságától, széleskörűségétől függ.

A *szemléletet általában a korábbi reflexek és* (esetleg az idők folyamán már elavulttá vált) *tudásanyag által meghatározott változtatást eredményező döntések, vagy a status quo fenntartása jellemzi.* Ez gyakran abban mutatkozik meg, hogy a döntéshozó hatalmi helyzetével (sőt éppenséggel vissza-) élve kockázati szempontokat gyakran akkor is figyelmen kívül hagy, amikor ennek a (nem) döntésnek a helytelensége (például egy független szakértő számára) már nyilvánvaló. Az ilyen *beállítódás erősen kultúrafüggő*, amiből többnyire az is következik, hogy hosszú időn át, olykor gyökeresen megváltozott környezetben is, esetleg a korábitól teljesen eltérő felfogást valló személyek, csoportok és intézményi struktúrák működését változatlanul meghatározza.

Erre példaként hozható fel az az OKRI és az MTA közös kutatásában még a rendszerváltozást közvetlenül megelőző időszakban elvégzett kutatás², amelyik

² Jelen téma kapcsán lásd Irk F.: Környezet és bűnözés. In: Bándi Gy. – Irk F.: Humánökológia. Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar, Budapest, 1992, 87–114. o. A felnőtt korcsoportokba sorolható lakosságot életkor, nem, iskolai végzettség és foglalkozási kategória szerint reprezentáló populációnak – más témakörök mellett – a környezettel kapcsolatos kérdéseket is feltettünk. Jelen munka szempontjából leginkább maguknak a kérdéseknek a kiválasztása lehet érdekes, hiszen azok valamennyien olyan panaszlevelekből származtak, amelyeket a lakosság küldött be az egykorvolt és annak idején viszonylag jó hatékonysággal működő legális panasz fórumoknak: a területi, illetve a Központi Népi Ellenőrzési Bizottságnak (KNEB). Az adatokat ettől a szervezettől kértük és kaptuk meg, méghozzá

felhívta a figyelmet az ilyenfajta pozíciódeterminált beállítódásra. Vállalatvezetőként például a múlt század nyolcvanas éveiben elfogadható volt egy arra vonatkozó utasítás, hogy – termelési érdekre hivatkozva – a munkavégzők a gyár szennyvizét akkor is a közeli tóba vezessék, ha ennek következményeként a halak elpusztultak. Szintén előfordult, hogy külföldi céggel egy vállalatvezető olyan szerződést kötött, aminek folyományaként nagy mennyiségű mérgező anyag tárolására került sor. A megállapodás indokai között szerepelt, hogy az üzletkötéssel az állam sok devizához juthat. A vezető erre tekintettel annak ellenére tartotta a döntését helyesnek, hogy tudatában volt, ezáltal a lerakóhely környezetében élőket bizonyos egészségi kockázatnak teszi ki. Anélkül, hogy ennek az idestova harminc évvel ezelőtti – és tudomásom szerint hasonló relációban mindmáig meg nem ismételt (s a megváltozott körülmények folytán ma már megismételhetetlen) – kutatásnak részleteibe belemennék, megállapítható, hogy az akkori lakossági vélemény bár a lábjegyzetben megemlített csoportok esetében erősen szóródott, mégis meglehetősen elnéző volt. Sokkal toleránsabb, mint a környezetet pusztán önös érdekből, hatalmi helyzetét kihasználva megsértő személyekkel (például tanácselnökkel vagy párttitkárral).

A bemutatott kutatási példa egyúttal rávilágíthat annak okaira is, hogy – számos, akár térségünkbeli ország gyakorlatával ellentétben – miért olyan különböző a magyar lakosság a rendszerváltás utáni két és fél évtizedben (mind a mai napig) a környezetet veszélyeztető vagy kifejezetten sértő tettekkel szemben. Ennek folyományaként a hatósági eszközökkel felvértezett döntéshozók még ma is gyakran meglepődnek, ha álláspontjuk – egy-egy személy (például országgyűlési vagy önkormányzati képviselő), vagy környezetvédelemre szakosodott nem kormányzati intézmény (például egyetemi tanszék, civilszervezet) „kéretlen” aktivitása következtében – nem azonnal és automatikusan érvényesül.

Az előnyök és hátrányok jó felmérése, a kockázatok helyes kezelése olykor nem egyszerű. Ennek több oka van. Így például számos *érdekcsoport* kísérli meg saját elképzelését elfogadtatni, a végső döntést megalapozó indokolások pedig gyakran nem támaszkodnak szilárd alapokon nyugvó bizonyítékokra. A veszélyek és azok bekövetkezésének idő- és térbeli valószínűsége – tapasztalati tények hiányában – csak rendszerszemléletű megközelítéssel végezhető el. Ám még ilyen esetekben is többnyire csupán a valószínűség különböző fokain álló tudásanyag produkálható, és csak ezek által megalapozott döntések és tettek

az után, hogy a KNEB munkatársai ellenőrizték a bejelentések megalapozottságát. Az esetek egyik részét az akkori körülmények között „elsikálták”, míg másik részéből bírósági ügy keletkezett.

valósulhatnak meg. Ezek sorában valamely veszély esetleges bekövetkezését követő kártétel nagysága és minősége jelentheti azt a szempontot, ami döntő érvenként szolgálhat valamely kockázatos tett kivitelezéséhez vagy elkerüléséhez.

A természeti környezet védelmével foglalkozó főbb irányzatokról

A korábban említett gondatlan vagy szándékos kártételek az elmúlt évtizedekben minőségi változásokon estek át. Ezt felismerve kértek és kaptak részt a kriminológiai kutatásokban egyrészt a technikai kockázatok elemzésére, másrészt kifejezetten a környezeti kártételekre összpontosító vizsgálatok. Így a huszadik század utolsó évtizedeiben végzett kutatások már arra is figyelmet fordítottak, hogy az emberiség jelenét és jövőjét befolyásoló különféle irányzatoknak milyen a várható társadalmi-környezeti kimenetelük. *Mark Halsey és Rob White* egyik tanulmányában³ részletesen bemutatja, hogy az általuk legfontosabbnak tartott három fő irányzat, nevezetesen az antropológiai, a bio- és az ököcentrikus szemlélet – eltérő koncepcióik miatt – a jövőre nézve milyen esélyeket kínál az emberiség számára. A három irányzat esszenciája a következőkben foglalható össze.

Az *antropocentrizmus* lényege, hogy az emberiség mind biológiai, mind mentális, mind morális szempontból a többi élő és nem élő lény felett áll. Ennek megfelelően a világot két nagy részre osztja: ezek egyike az emberiség, minden egyéb a másik csoportba tartozik, amely utóbbinak egyetlen küldetése van, éspedig az emberiség szolgálata, az emberi faj számára haszon termelése. Ennek egyenes következménye, hogy hosszú távon fenntartható legyen az emberiség érdekében álló természet kizsákmányolása. *Ideológiai bázisa* ennek az a felfogás, amelyik szerint az emberiség tevékenységének lényegéhez tartozik, hogy a természetet felhasználja önző céljainak megvalósítására. A döntéshozatal *szociális struktúrájának* lényege abban összegezhető, hogy a hatalom centralizált szervei szorosan összefonódnak mind a nemzeti, mind a transznacionális szervezetekkel. Jellemző vonása, hogy hívei a környezetet a gazdasági haszon nyomában járó hosszú távú szociális és gazdasági stabilitás megalapozására használják, aminek része a munkahelyteremtés. (Ilyen lehet például, amikor az állam új bányát megnyitását (nemzeti érdek hangoztatása mellett) engedélyezi egy magáncégnek annak érdekében, hogy a környék munkaerő-feleslegét fel-

³ M. Halsey – R. White: Crime, Ecophilosophy and Environmental Harm. Theoretical Criminology, vol. 2, no. 3, 1998, pp. 345–371. In: N. South – P. Beirne (eds.): Green Criminology. Ashgate, Aldershot, 2006, pp. 195–222.

szippantsa. Az ilyen környezeti stratégiának tipikus ideológiai jelszava a *fenntartható fejlődés* szavatolása. Amivel ez a felfogás a környezetben kárt okoz, azt vagy nem méltatják figyelemre, vagy úgy fogalmazzák meg, hogy ez annak ára, amit meg kell fizetnünk a többség életminőségének javításáért. Ezért mondják e szemlélet kritikusai, hogy a fenntartható fejlődés nem más, mint a zöldkapitalizmus egy másik megfogalmazásban. A *jogszabályok kizárólag az emberiség rövid távú hasznosságának elősegítésére koncentrálnak*, és egyáltalán nem törődnek azzal, hogy ennek a haszonnak – olykor számos áttételen keresztül – később milyen kárkövetkezmenyei lehetnek. Mindezek ellenére a *jelenlegi kapitalista világ vezető felfogásának tekinthető*.

A *biocentrizmus* (amit biocentrikus egyenlőségnek vagy biológiai egalitarianizmusnak is szoktak nevezni) lényege abban foglalható össze, hogy e nézet képviselői úgy vélik, miszerint az ökoszférában jelen lévő valamennyi szervezet része az egymással kölcsönös függésben lévő egésznek, s mint ilyenek, belső értékeiket tekintve egyenlők.⁴ Ennek megfelelően a biocentrizmus szerint az emberiség azonos morális értéket képvisel, mint például a bálnák, a farkasok vagy a madarak. Ebből pedig az is következik, hogy az emberek saját igényeik jobb kielégítésekor a többi élőlénnel azonos fontossággal bírnak. A biocentrikus világ ideológiai bázisa valamennyi egyed megőrzése és megvalósítása. Az emberi én megőrzése ezáltal azon magatartásformák intézményesülését jelenti, amelyek egy magasabb Én (ami magában foglalja a nem emberi természetet) érdekeit segítik. A biocentrikus irodalomra jellemző, hogy a szociális jelenségeket biológiaiakra redukálja, s ennek folytán *nagyfokú rokonságot mutat a darwinizmus különféle iskoláival*.

Az *ökocentrizmus* azon az elképzelésen alapul, amelyik szerint az emberek és az ő tevékenységük elválaszthatatlan egységet alkot a természeti világgal kötött közösségi vagy ahhoz hasonló megállapodásokkal.⁵ Ennek filozófiai alapja az a felfogás, amelyik szerint az emberiség a globális ökoszisztéma része, és az ökológiai jog tárgya. Ez, valamint az ökológiai alapon nyugvó moralitás igénye jelenti az emberi tevékenység korlátait, mégpedig a gazdasági és a populációs növekedés határainak megszabásával (kijelölésével). Ezáltal egyrészt a természet szigorú tekintetbevétele annak saját jogán biztosítható, ami másrészt egyfajta pragmatikus rendszerszemléletet is tükröz.⁶ E nézet képviselői azt vallják, hogy az egész

⁴ B. Devall – G. Sessions: *Deep Ecology: Living as if Nature Mattered*. Gibbs Smith, Salt Lake City, 1985, p. 67

⁵ B. Steverson: *Ecocentrism and Ecological Modeling*. *Environmental Ethics*, vol. 16, no. 1, 1994, pp. 71–72.

⁶ D. Pepper: *Eco-Socialism: From Deep Ecology to Social Justice*. Routledge, New York, 1993, p. 33.

rendszerben az ember felelőssége kiterjed mind az emberi, mind a nem emberi életre, ami a Föld ökoszferikus limitjeinek meghatározásából áll. Ezt a gondolkodásmódot fejezi ki az a megfogalmazás, amelyik szerint az ököcentrikus perspektíva lehetőséget ad a károk minimalizálásával együtt annak maximalizálására, hogy a legszélesebb értelemben vett szervezetek és közösségek – beleértve önmagunkat is – mindegyike a maga módján legyen képes önmagát kibontakoztatni.⁷ Az ököcentristák a döntéseket aszerint értékelik, hogy azok kimenetele milyen viszonyban van az emberi élet és a nem emberi (non-human) természet hosszú távú integritásával. Ennek öt sarokpontja ismeretes, úgymint 1. minden összefüggésben van minden egyéssel; 2. az egész több mint az azt alkotó részek összege; 3. valaminek a jelentése mindig környezetfüggő; 4. valamely folyamat elsőbbséget élvez annak részeihez képest; 5. emberi és nem emberi természet egy egységet alkot.⁸ Ezekből a tételekből vonható le az a következtetés, hogy a világ bármelyik pontján a természet rendjébe történő bármiféle egyéni, közösségi vagy nemzeti szintű beavatkozás – még ha olykor alig vagy egyáltalán nem észrevehető mértékben is, de – hatással van a földkerekség más pontjain található nem emberi környezetre csakúgy, mint az emberekre, közösségekre és nemzetekre. Az *ököcentrikusok számára a környezeti jog szimbolikus jelentőséggel bír*, ami garantálja egyrészt a szociális méltányosság (igazságosság) feltételeit, másrészt az ökoszisztéma jó állapotát szolgálja. Ideális esetben ezeknek az etikai elveknek és viselkedési szabályoknak kellene megalapozniuk a közösségek által formalizált normákat.⁹

Az előzőekben vázolt irányzatokat a következő táblázatban is bemutatta Mark Halsey és Rob White¹⁰ (1. számú táblázat).

A várható kimeneti eredmény tehát az *antropocentrikus* felfogás (irányzat) esetében a szociális egyenlőtlenségek elmélyülését és extenzív ökológiai problémákat; a *biocentrikus* perspektíva szignifikáns ökológiai problémák nélkül a szociális egyenlőtlenségek szinten tartását; az *ököcentrikus* szemlélet elfogadása pedig szociális igazságosságot (méltányosságot)¹¹ és ökológiai fenntarthatóságot vetíti előre.

⁷ R. Eckersley: *Environmentalism and Political Theory*. UCL Press, London, 1992, p. 57.

⁸ C. Merchant: *Environmental Ethics and Political Conflict: A View from California*. *Environmental Ethics*, vol. 12, no. 1, 1990, pp. 59–60.

⁹ Tanulmányában Halsey és White gyakorlati példákon szemlélteti, hogy a három különböző irányzat miként értékeli egy-egy környezeti károkozást.

¹⁰ M. Halsey – R. White: i. m. 345–371. o. Az itt bemutatott táblázatot lásd 348. o.

¹¹ Az angol „justice” szó magyarításaként a továbbiakban nem az általánosan használt és jogi vonatkozást sejtető „igazságosság”, hanem az előbbivel szinonim, a morális szempontot előtérbe

1. számú táblázat

A természeti környezet védelmével foglalkozó főbb irányzatok összefoglalása

<i>Az emberi lét és a környezet perspektívájáról alkotott felfogás</i>		
Antropocentrikus	Biocentrikus	Ökocentrikus
valamennyi egyéb szervezet-hez képest biológiai, mentális és morális szempontból felsőbb rendű	morális és etikai szempontból valamennyi egyéb szervezethez képest azonos rendű	az embert szociális és etikai felelősség terheli a nem emberi szervezetek integritásáért
<i>A természeti környezetről alkotott felfogás</i>		
Antropocentrikus	Biocentrikus	Ökocentrikus
eszközkénti használat	belső érték	dialektikus viszony
<i>A tevékenység ideológiai alapja</i>		
Antropocentrikus	Biocentrikus	Ökocentrikus
önérdek (önzés)	biotikus érdek	társadalmi-környezeti érdek
<i>A szociális világ fő célja</i>		
Antropocentrikus	Biocentrikus	Ökocentrikus
az árucikk-előállításban/fogyasztásban a gazdasági szabadság maximalizálása	a gaianizmuson ¹² alapuló biológiai és ökológiai aggályokon alapuló önmegvalósítás	az ökoszisztéma stabilitásának fenntartása mellett a kollektív emberi szükségletek kielégítése
<i>A döntéshozatali struktúrája</i>		
Antropocentrikus	Biocentrikus	Ökocentrikus
a hatalom erősen központosított szervei	szakértelemre támaszkodás	részvételi demokrácia
<i>Az emberi jólét elsődleges mutatója</i>		
Antropocentrikus	Biocentrikus	Ökocentrikus
gazdasági eredményesség	spirituális tudatosság	társadalmi-ökológiai jólét
<i>Előnyben részesített környezeti stratégia</i>		
Antropocentrikus	Biocentrikus	Ökocentrikus
fenntartható fejlődés; a források gazdaságilag hatékony használata	becsületesebb gazdálkodás; a vadon tömeges megőrzése	bioregionalizmus; ökológiai egyensúly
<i>A környezetvédelmi jogszabályok típusa és szerepe</i>		
Antropocentrikus	Biocentrikus	Ökocentrikus
a liberalizmus és a neoklasszikus politikai gazdaságtan elvein alapuló állam által szabályozott jogszabályok	a valamennyi szervezet morális ekvivalenciájának elképzelésén alapuló központilag szabályozott jogszabályok	a bioregionális aggodalmak és a szélesebb értelemben vett globális körülmények információin alapuló kommunális szabályozott jogszabályok

helyező „méltányosság” szót fogom használni. (Méltányos ‘az igazságot követve, érvényesítve’ igazságos. Lásd O. Nagy G. – Ruzsiczky É.: Magyar szinonima szótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978, 279. o.)

¹² Lásd erről <https://en.wikipedia.org/wiki/Gaianism> (Letöltve: 2016. január 24.)

Társadalmi-környezeti eredmények		
Antropocentrikus	Biocentrikus	Ökocentrikus
szociális egyenlőtlenségek mélyülése; extenzív ökológiai problémák	a szociális egyenlőtlenség karbantartása; nincsenek szignifikáns ökológiai problémák	szociális méltányosság; ökológiai fenntarthatóság

A bemutatott összeállításból kitetszhet, hogy a hosszú távon jelentkező előnyök és hátrányok egybevetésével az ökocentrikus felfogás tűnik a leginkább hasznosnak annak ellenére, hogy jelenleg többségében még az antropocentrikus szemlélet az uralkodó.¹³

Ökológiai szemlélet a kriminológiában

A kriminológiának manapság leginkább „zöld”, „környezeti”, „öko”, vagy „öko-globál” nevekkkel címkézett új irányzata markánsan *először a tengerentúli* (elsősorban az amerikai) *államokban*, kanadai, ausztrál és új-zélandi szerzőknek a *múlt század nyolcvanas éveiben* írt cikkeiben látott napvilágot.¹⁴ Az addig elért eredmények alapvető összegzését vetette papírra *Michael J. Lynch*.¹⁵ Az elsősorban a természeti környezet kizsákmányolását és ennek veszélyeit bemutató írások tulajdonképpen rácsatlakoztak a Föld sorsáért aggódó társadalomtudósoknak a növekedés, sőt bizonyos vonatkozásokban a fejlődés fenntarthatatlanságát bemutató szemléletére¹⁶, aminek a kriminológiához fűződő kapcsolata aligha lehet kétséges.¹⁷

¹³ Az általam is preferált ökológiai irányzat pontos megértéséhez segítséget nyújt az a meghatározás, amelyik szerint az *ökológia* a tudományoknak az az ága, amelyik az élettereket, továbbá az élőlények egymáshoz és a környezethez való viszonyát vizsgálja. (<http://idegen-szavak.hu/keres/ökológia>) Kiegészítésként ide idézhető még az MTA Ökológiai Bizottságának testületi állásfoglalása, amelyik szerint az ökológia *„feladata azoknak a limitálással irányított [...] jelenségeknek és folyamatoknak [...] a kutatása, amelyek a populációk és közösségek tér- és időbeni mennyiségi eloszlását és viselkedését [...] ténylegesen okozzák”*. Anonim: Az MTA ökológiai bizottságának állásfoglalása az ökológia néhány fogalmának definíciójáról. Természet Világa. 1987/9.; továbbá: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Ökológia>.

¹⁴ Vö. N. South – P. Beirne: Introduction. In: N. South – P. Beirne (eds.): i. m. xiii. o.

¹⁵ M. J. Lynch: The Greening of Criminology: A Perspective on the 1990s. *Critical Criminologist*, vol. 2, 1990, pp. 1–5. Idézi N. South – P. Beirne (eds.): i. m. 165–170. o.

¹⁶ D. H. Meadows – D. L. Meadows – J. Randers – W. Behrens: *The Limits to Growth*. A Report to The Club of Rome. Universe, 1972

¹⁷ Bővebb kifejtését lásd Irk F.: *Kétkedő kriminológia. A rizikótársadalom kriminálszociológiája*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2012

Avi Brisman és Nigel South úgy véli, hogy a *zöldkriminológia* az a fogalom, amelyet a kriminológusok az „ökológiai”, a „környezeti” és a „zöld-” bűncselekmények, károk és kockázatok vizsgálatával összefüggésben a leggyakrabban használnak.¹⁸ Nigel South, Avi Brisman és *Piers Beirne* szerint a „zöldkriminológia” kifejezés az élő szervezeteket érintő ökológiai, környezeti vagy egyéb zöldkárokozásokkal, illetve veszélyekkel, továbbá a környezettel összefüggő méltányossággal, illetve igazságtalanságokkal (méltánytalanságokkal) foglalkozó kutatásokat foglalja magában.¹⁹ Rob White és *Diana Heckenberg* az előbbieknél részletesebb meghatározást ad. Szerintük a zöldkriminológia a környezeti ártalmakkal, a környezeti jogokkal és a környezeti szabályozásokkal foglalkozik. A zöldkriminológián belül a környezeti ártalmak koncepciójának kifejtésére a következő három fő területen kerül sor: 1. környezeti méltányosság (hangsúly a környezeten); 2. az ökológiai méltányosság (hangsúly az emberen); és 3. a fajokkal kapcsolatos méltányosság (hangsúly az állatokon).²⁰ A zöldkriminológia természetesen számos egyéb „zöld-” bűncselekményt is vizsgál, így például azokat, amelyek a *szervezett bűnözés* körébe tartoznak.²¹ Nemkülönböztetve figyelmet fordít a *gazdasági növekedés* által előidézett környezeti károkozásokra.²² Kutatások számolnak be a *klimaváltozás* és a férfiak által a nők sérelmére elkövetett erőszakos bűncselekmények közötti kapcsolatáról.²³

A *környezeti kriminológia* lényeges vonása az a hagyományos kriminológiai megközelítés, amelyik a jog által definiált környezeti bűncselekményekkel foglalkozik, s ennek folytán valójában a szituációs bűnmegelőzésre koncentráló bűncselekmények kriminológiájának egyik változata.²⁴

¹⁸ A. Brisman – N. South: Introduction: Horizons, issues and relationships in green criminology. In: N. South – A. Brisman: (eds.): Routledge International Handbook of Green Criminology. Routledge, London–New York, 2014, p. 3.

¹⁹ N. South – A. Brisman – P. Beirne: A guide to a green criminology. In: N. South – A. Brisman (eds.): i. m. 27–42. o.

²⁰ R. White – D. Heckenberg: Green Criminology. An introduction to the study of environmental harm. Routledge, London–New York, Glossary, 2014, pp. 298–303.

²¹ Így például V. Ruggiero: The environment and the crimes of the economy. In: N. South – A. Brisman (eds.): i. m. 261–262. o.

²² Így például R. White: Eco-global-Criminology and the political economy of environmental harm. In: N. South – A. Brisman (eds.): i. m. 243–244. o.

²³ S. Wachholz: ‘At risk’: climate change and its bearing on women’s vulnerability to male violence. In: P. Beirne – N. South: (eds.): Issues in Green Criminology. Confronting harms against environments, humanity and other animals. Willan Publishing, Cullompton, 2007, pp. 161–185.

²⁴ R. White – D. Heckenberg: i. m. 298–303. o.

Az ököcentrikus felfogásra alapozva épül fel az úgynevezett *ökoglobális kriminológia*, amelyik az ökológiai, a transznacionális és a környezeti ártalmakkal foglalkozik.²⁵ Rob White ezzel kapcsolatban kifejti, hogy „*az ökoglobális kriminológia egy olyan elemzési keretet jelent, amelyen belül a súlypontokat az ökológia, a transznacionalitás és a méltányosság jelentik. Az ökoglobális kriminológia érdemi hangsúlya az ökoszisztémával, az emberekkel és az állatokkal szembeni vétkeken van*”. Jó úton járnak tehát azok, akik úgy vélik, hogy az ökoglobális kriminológia a kritikai kriminológia része, tehát olyan kriminológiai irányzat, amelyik az embereket, az állatokat és a környezetet érő károkat kritikus globális perspektíva kontextusában (összefüggésében) vizsgálja.²⁶

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a környezeti bűncselekmények körébe sorolható *vétkek nem illeszthetők bele a hagyományos bűncselekmény-kezelési konstrukcióba*. Aki a világ változásának és a büntetőjog szerepének alakulását az elmúlt évtizedekben folyamatában figyelte meg, annak számára ez a kijelentés nem újdonság, hiszen kriminológusok és büntetőjog-tudósok közül vannak, akik immár évtizedek óta visszatérően figyelmeztettek arra, hogy a tradicionális büntetőjog hagyományos szerepvállalási lehetősége részint a tudományos-műszaki fejlődés, részint – az előbbitől nem függetlenül – a társadalmi-gazdasági átalakulás következményeként immár teljesítőképessége határaihoz érkezett, olykor azt már meghaladta. Erről szól a 2. számú táblázat, amelyben az összehasonlításra kiválasztott és három csoportba sorolt cselekmények között nem véletlenül szerepel a középső oszlopban az a bűncselekményfajta, amelyiknek elbírálása során immár több mint fél évszázada elkezdődött az a bomlási folyamat, amely manapság a környezeti bűncselekmények megítélésekor teljeseedik ki. Az egyes bűncselekmény eltérő jellemvonásait külön-külön mutatom be a tett (A), a tett és a kárkövetkezmény (B), a büntetőeljárás (C) és a büntetés kiszabás (D) szempontjából.

Az egymástól olykor nagyban különböző jellemzők két szempontra mindenképpen utalnak. Egyrészt arra, hogy a hagyományos, sok évszázados, olykor évezredes alapokon nyugvó szemléletbe és annak logikájába már a napjainkban megszokottá vált, sőt tömegméreteket öltő gondatlan közlekedési cselekmények is nehezen illenek bele. A csak a távoli, akkor azonban mindenkorábban megismertnél súlyosabb következménnyel fenyegető veszélyek elleni

²⁵ R. White: Foreword. In: G. Meško – D. Dimitriević – Ch. B. Fields (eds.): *Understanding and Managing Threats to the Environment in South-Easter Europe*. Springer, 2011

²⁶ G. Larsen: *The Most Serious Crime: Eco-genocide Concepts and Perspectives in Eco-global Criminology*. In: R. Ellefsen – R. Sollund – G. Larsen (eds.): *Eco-global Crimes. Contemporary Problems and Future Challenges*. Ashgate, 2012, p. 40.

méltányos (igazságos) és prevenciósz szempontból is hatékony büntetőjogi fellépés alkotmányos-jogállami keretek között mai tudásunk szerint teljességgel elképzelhetetlen.

2. számú táblázat

**Közösséges (street crimes) és közlekedési bűncselekmények,
valamint a környezeti bűntények (bűncselekmények?) összehasonlítása**

A. – A TETT		
1. TÍPUSÚ CSELEKMÉNYEK: KÖZÖNSÉGES BŰNCSELEKMÉNYEK (PL.: SZEMÉLY, VAGYON ELLENIEK)	2. TÍPUSÚ CSELEKMÉNYEK: KÖZLEKEDÉSI BŰNCSELEKMÉNYEK (PL.: BALESETOKOZÁS)	3. TÍPUSÚ CSELEKMÉNYEK: KÖRNYEZETI BŰNTÉNYEK (PL.: KÖRNYEZETSZENNYEZÉS)
tett elkövetése kivételes („gondos modell” szerint cselekvő által nem valósítható meg)	tett bárki által elkövethető („gondos modell” szerint cselekvő által is megvalósítható)	minél nagyobb a kár, annál bizonytalanabb a tettes kiléte (ki a „gondos modell” szerint cselekvő?)
<i>tett és cselekmény elkövetése jellemzően célzatos és szándékos, kivételesen gondatlan</i>	<i>tett jellemzően nem célzatos, cselekmény elkövetése jellemzően gondatlan</i>	<i>tett jellemzően szándékos, de nem célzatos, cselekményelkövetés jellemzően gondatlan</i>
tett jogszabállyal jól definiálható	tett jogszabállyal jól definiálható	tett jogszabály általi definiálhatósága ambivalens
tett morális elítélésének hatalmi és lakossági szintű összhangja biztosított	tett morális elítélésének hatalmi és lakossági szintű összhangja biztosított	tett morális elítélése mind hatalmi, mind lakossági szinten bizonytalan
tett területi hatálya: általában lokális	tett területi hatálya: lokális	tett területi hatálya: lokális/regionális/transznacionális/globális
azonos bűncselekményfajtán belül a tettarányosság részlegesen biztosítható	azonos bűncselekményfajtán belül a tettarányosság biztosítható	ha van bűncselekmény: azonos bűncselekményfajtán belül a tettarányosság gyakran nem biztosítható
latencia cselekményfüggő	latencia alacsony	latencia magas

B. – A TETT ÉS A KÁRKÖVETKEZMÉNY		
1. TÍPUSÚ CSELEKMÉNYEK	2. TÍPUSÚ CSELEKMÉNYEK	3. TÍPUSÚ CSELEKMÉNYEK
tett és kárkövetkezmény tér- és időbeli kapcsolata általában szoros	tett és kárkövetkezmény tér- és időbeli kapcsolata általában szoros	tett és kárkövetkezmény közötti tér- és időbeli kapcsolat gyakran távoli
tett és kárkövetkezmény közötti összefüggés evidens és bizonyítható	tett és kárkövetkezmény közötti összefüggés evidens és bizonyítható	tett és kárkövetkezmény közötti összefüggés gyakran nem evidens és nem bizonyítható
lakosság szerint a lehetséges kárkövetkezménnyel járó kockázatvállalás: deviáns	lakosság szerint a lehetséges kárkövetkezménnyel járó kockázatvállalás: olykor normális	lakosság szerint a lehetséges kárkövetkezménnyel járó kockázatvállalás: inkább normális
kárkövetkezmény észlelhetősége: általában azonnali	kárkövetkezmény észlelhetősége: azonnali	kárkövetkezmény észlelhetősége: gyakran csak a közeli/távolabbi jövőben

C. – A BÜNTETŐELJÁRÁS		
1. TÍPUSÚ CSELEKMÉNYEK	2. TÍPUSÚ CSELEKMÉNYEK	3. TÍPUSÚ CSELEKMÉNYEK
tett bizonyíthatósága többnyire megfelelő	tett bizonyíthatósága könnyű	tett bizonyíthatósága általában nehézkes (problémás)
elkövető kiléte többnyire megállapítható	elkövető kiléte megállapítható	elkövető kiléte többnyire homályban marad
sértetti kör többnyire behatárolható	sértetti kör behatárolható	sértetti kör többnyire behatárolhatatlan
áldozati kár nagysága többnyire meghatározható	áldozati kár nagysága meghatározható	áldozati kár nagysága többnyire meghatározhatatlan
szakértői kompetencia: többnyire társadalomtudomány	szakértői kompetencia: természet- + társadalomtudomány	szakértői kompetencia: természet- + társadalomtudomány
jogi felelősség rendszere jól kidolgozott	jogi felelősség rendszere jól kidolgozott	jogi felelősség rendszere nem vagy csak hiányosan kidolgozott

D. – A BÜNTETÉSKISZABÁS		
1. TÍPUSÚ CSELEKMÉNYEK	2. TÍPUSÚ CSELEKMÉNYEK	3. TÍPUSÚ CSELEKMÉNYEK
minimum-maximum büntetési tétel közötti távolság a következmény súlyossága függvényében fokozatosan csökken	minimum-maximum büntetési tétel közötti távolság a következmény súlyossága függvényében fokozatosan csökken	ha van büntetés: minimum-maximum büntetési tétel közötti távolság a következmény súlyossága függvényében olykor értelmezhetetlen
különféle bűncselekmények miatt kiszabható büntetések súlyossága egymással arányosítható	különféle bűncselekmények miatt kiszabható büntetések súlyossága egymással arányosítható	különféle bűncselekmények miatt kiszabható büntetések súlyossága egymással többnyire nem arányosítható

Zárógondolatok

Az előzőekben láthattuk, hogy az emberi környezet elleni károkozás kriminológiai irányzatának számos változata vált ismertté. Úgy vélem, hogy a zöldkriminológia lehet az a közös fogalom, amelyikből leágaztathatók lokális, regionális és globális alirányok, megadva mindegyiknek a tárgyából adódó specialitásokat. Ennek értelmében *zöldkriminológiának* nevezem a *kriminológiának* azt az *irányzatát*, amelyik egyesíti a globális, a regionális és a nemzeti ökológiai rendszerekben már bekövetkezett és/vagy a jövőben valószínűsíthető kártételek környezeti és ökológiai méltányosságára (igazságosságára) fókuszáló ismeretanyagát, amelyet jogi szempontú megközelítéssel ötvözött rendszerezett tapasztalati tudás formájában összegez.²⁷

²⁷ A fogalom utolsó fordulata Günter Kaiser 1993-ban közreadott definíciójának Korinek László által idézett rendszerét követi. Vö. Korinek L.: Kriminológia I. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010, 19. o.

A zöldkriminológia művelői munkáinak tanulmányozásakor új megvilágításba kerülhet a büntetőjogi felelősséget megalapozó *társadalmi veszélyesség* minősége. Ez következik abból a megközelítésből, amelyik szerint a környezeti kár konceptualizálása egyrészt konvencionális jogi terminológiákkal, másrészt ökológiai alapokon nyugvó koncepciókkal lehetséges. Ezt azért szükséges hangsúlyozni – folytatja fejtegetését Rob White –, mert e diszciplína elemzésekor nem hagyható figyelmen kívül, hogy a szisztematikus oksági láncolatok a globális politikai gazdaságban vannak lehorgonyozva, amelynek középpontjában a transznacionális vállalatok társadalmi ereje található.²⁸ White már korábbi munkáiban²⁹ is felhívta a figyelmet arra, hogy a termelés, az elosztás és a fogyasztás elősegíti és jutalmazza a különféle környezeti károkat és azok elkövetőit. A társadalmi veszélyesség bűncselekmény-orientált rendszerének rendszerelméleten alapuló és hálóelméleti módszerek felhasználásával történő kidolgozása fontos hozzájárulás lehet a büntetőjogi felelősségi rendszer olyan kialakításához, amelyik egy-egy társadalomra súlyos mértékben veszélyes vagy már kárt okozó cselekmény tárgyi és személyi súlyának helyes megítélésékor³⁰ képes figyelembe venni a globalizált világ összetettségéből fakadó számos faktor szerepét.

Végezetül azt is megállapíthatjuk, hogy a károsnak tartott jelenségek szokásos (hagyományokon alapuló) hatalmi-uralmi kezelése általában is egyre gyakrabban mond csődöt. Háború elől menekülők elé lehet kerítésekét építeni, lehet őket tiltott határlépésért büntetéssel fenyegetni, de ez nem oldja meg a problémát, mert azt az ilyen beavatkozás csak az egyik helyről egy másikra tereli át. Új folyamatok indultak be, amelyekre új válaszokat kell adni.

A jog, ezen belül még inkább a büntetőjog a dilemmák összefüggései feltárásának jelenleg még csupán a felszínéig jut el, s ez a megváltozott körülményeink között már nem hatékony. És ez még csak a kezdet, hiszen előttünk áll a várható klímamigráció, amiről ma még kevesen beszélnek, és amelyre *Tálas Péternek*, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem kutatójának véleménye szerint Európa

²⁸ R. White: The Foundations of Eco-global Criminology. In: R. Ellefsen – R. Sollund – G. Larsen (eds.): i. m. 15. o.

²⁹ R. White: Environmental Harm and the Political Economy of Consumption. *Social Justice*, vol. 29, nos. 1–2, 2002, pp. 82–102.; R. White: Crimes against Nature: Environmental Criminology and Ecological Justice. Willan Publishing, Devon, 2008

³⁰ Erre utal Pallagi Anikó, amikor hangsúlyozza, hogy „bizonyos újabbban megjelenő, vagy egyre inkább tömegessé váló társadalomra veszélyes jelenségekkel szembeni fellépésre a meglévő büntetőjog elégtelen”. Pallagi A.: Büntetőpolitika az új évszázad első éveiben. PhD-értekezés. Kézirat, 2014, 61. o.; valamint vö. Barabás A. T.: Általános viktimológia, latencia. In: Irk F. (szerk.): *Áldozatok és vélemények I.* OKRI, Budapest, 2004, 157–199. o.

nincs felkészülve.³¹ A jellegükben egymástól gyökeresen különböző társadalmakra veszélyes jelenségekre a mindenkori hatalomnak szintén egymástól különböző adekvát válaszokat kell(ene) adnia.

Irodalom

- Barabás A. T.:** Általános viktimológia, latencia. In: **Irk F. (szerk.):** *Áldozatok és vélemények I.* OKRI, Budapest, 2004, 157–199. o.
- Brisman, A. – South, N.:** Introduction: Horizons, issues and relationships in green criminology. In: **South, N. – Brisman, A. (eds.):** *Routledge International Handbook of Green Criminology.* Routledge, London–New York, 2014, pp. 1–23.
- Devall, B. – Sessions, G.:** *Deep Ecology: Living as if Nature Mattered.* Gibbs Smith, Salt Lake City, 1985
- Eckersley, R.:** *Environmentalism and Political Theory.* UCL Press, London, 1992
- Halsey, M. – White, R.:** Crime, Ecophilosophy and Environmental Harm. *Theoretical Criminology*, vol. 2, no. 3, 1998. In: **South, N. – Beirne, P. (eds.):** *Green Criminology.* Ashgate, Aldershot, 2006, pp. 195–222.
- Irk F.:** Környezet és bűnözés. In: **Bándi Gy. – Irk F.:** *Humánökológia.* Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar, Budapest, 1992, 87–114. o.
- Irk F.:** *Kétkedő kriminológia.* Bíbor Kiadó, Miskolc, 2012
- Irk F.:** *Megbüntethetetlen bűnök.* Bíbor Kiadó, Miskolc, 2015
- Korinek L.:** *Kriminológia I.* Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010
- Larsen, G.:** The Most Serious Crime: Eco-genocide Concepts and Perspectives in Eco-global Criminology. In: **Ellefsen, R. – Sollund, R. – Larsen, G. (eds.):** *Eco-global Crimes. Contemporary Problems and Future Challenges.* Ashgate, 2012, pp. 33–56.
- Lynch, M. J.:** The Greening of Criminology: A Perspective on the 1990s. *Critical Criminologist*, vol. 2, 1990, pp. 1–5. Idézi **South, N. – Beirne, P. (eds.):** *Green Criminology.* Ashgate, Aldershot, 2006
- Meadows, D. H. – Meadows, D. L. – Randers, J. – Behrens, W.:** *The Limits to Growth. A Report to The Club of Rome.* Universe, 1972
- Merchant, C.:** Environmental Ethics and Political Conflict: A View from California. *Environmental Ethics*, vol. 12, no. 1, 1990
- O. Nagy G. – Ruzsiczky É.:** *Magyar szinonima szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978

³¹ Zubor Z.: Európa nincs felkészülve a klímamigránsokra. Origo, 2015. október 27. Elérhető: <http://www.origo.hu/gazdasag/20151027-migracio-es-klimavaltozas-konferencia-klimamigransok.html> (Letöltve: 2016. január 24.)

- Pallagi A.:** Büntetőpolitika az új évszázad első éveiben. PhD-értekezés. Kézirat, 2014
- Pepper, D.:** *Eco-Socialism: From Deep Ecology to Social Justice*. Routledge, New York, 1993
- Ruggiero, V.:** The environment and the crimes of the economy. In: **South, N. – Brisman, A. (eds.):** *Routledge International Handbook of Green Criminology*. Routledge London, New York, 2014, pp. 261–271.
- South, N. – Beirne, P.:** Introduction. In: **South, N. – Beirne, P. (eds.):** *Green Criminology*. Ashgate, Aldershot, 2006
- South, N. – Brisman, A. – Beirne, P.:** A guide to a green criminology. In: **South, N. – Brisman, A. (eds.):** *Routledge International Handbook of Green Criminology*. Routledge London, New York, 2014, pp. 27–42.
- Steverson, B.:** Ecocentrism and Ecological Modeling. *Environmental Ethics*, vol. 16, no. 1, 1994
- Wachholz, S.:** 'At risk': climate change and its bearing on women's vulnerability to male violence. In: **Beirne, P. – South, N. (eds.):** *Issues in Green Criminology. Confronting harms against environments, humanity and other animals*. Willan Publishing, Cullompton, 2007, pp. 161–185.
- White, R. – Heckenberg, D.:** *Green Criminology. An introduction to the study of environmental harm*. Routledge, London–New York, Glossary, 2014
- White, R.:** Environmental Harm and the Political Economy of Consumption. *Social Justice*, vol. 29, nos. 1–2, 2002
- White, R.:** *Crimes against Nature: Environmental Criminology and Ecological Justice*. Willan Publishing, Devon, 2008
- White, R.:** Foreword. In: **Meško, G. – Dimitrijević, D. – Fields, Ch. B. (eds.):** *Understanding and Managing Threats to the Environment in South-Eastern Europe*. Springer, 2011
- White, R.:** The Foundations of Eco-global Criminology. In: **Ellefsen, R. – Sollund, R. – Larsen, G. (eds.):** *Eco-global Crimes. Contemporary Problems and Future Challenges*. Ashgate, 2012, pp. 15–32.
- White, R.:** Eco-global-Criminology and the political economy of environmental harm. In: **South, N. – Brisman, A. (eds.):** *Routledge International Handbook of Green Criminology*. Routledge, London–New York, 2014, pp. 243–260.
- Zubor Z.:** Európa nincs felkészülve a klímamigránsokra. *Origo*, 2015. október 27. <http://www.origo.hu/gazdasag/20151027-migracio-es-klimavaltozas-konferencia-klimamigransok.html> (Letöltve: 2016. január 24.)